

Heemtjdinghen

Heemtijsdinghen

Orgaan van de STICHTS-HOLLANDSE HISTORISCHE VERENIGING

Redactie: W.R.C. Alkemade, Waaloord 75, 3448 BH Woerden, tel. 03480-20730.
Drs. R.J.F. van Drie, Joz. Israëlslaan 14 II, 3443 CS Woerden, tel. 03480-10068.
L.Cl.M. Peters, 's Gravensloot 117, 3444 BJ Woerden, tel. 03480-13891.

Verschijs 4 keer per jaar.

Verenigingsbestuur:

L.Cl.M. Peters	's-Gravensloot 117, 3444 BJ Woerden	voorzitter
F.A.L. de Goederen	Linschoten	vice-voorzitter
Mw. A.L.M.M. Maessen-Jansen	Elzenlaan 14, 3442 HW Woerden, tel. 03480-15970	secretaris
A.J. Straver	Leidsestraatweg 120, 3443 BZ Woerden tel. 03480-15622	penningmeester
P.G. Knol	Oudewater	lid
Ir. W.J. Raven	Linschoten	lid
A.H. van Rooijen	Harmelen	lid
J. Schut	Driebruggen	lid
J.G.M. Veenboer	Woerden	lid

Gironummer penningmeester 33 07 97.

Bankrelatie: Rabo-bank Woerden, rek.no. 15.83.22.967.

Voor het aanmelden van nieuwe leden en adreswijzigingen wende men zich tot mevr. P.C.M. Kruijt-Brok, Marius Bauerstraat 32, 3443 HL Woerden, tel. 03480-19189.

Voor bestellingen van boekwerken en losse nummers van Heemtijsdinghen wende men zich tot de heer J. Romijn, Engherzandweg 6, 3461 AD Linschoten, tel. 03480-14675.

Kosten abonnement Heemtijsdinghen/lidmaatschap f 20,— per jaar.

De verantwoording voor de inhoud van de artikelen berust bij de auteur.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen zonder toestemming van de redactie is niet toegestaan.

Regels voor het aanleveren van kopij kunnen bij de redactie worden aangevraagd.

De Gerverscopper molen

door Frank van Rooijen

Inleiding

De wildernissen in het Sticht-Hollands grensgebied zijn in de middeleeuwen op grootscheepse wijze in cultuur gebracht. Alvorens tot ontginning kon worden overgegaan, moest er eerst een overeenkomst met de landsheer (een „cope”) worden gesloten. Gerverscop is — zoals de naam al doet vermoeden — een schoolvoorbeeld van een cope-ontginning, gekenmerkt door een vrij regelmatig kavelpatroon. De sloten, die in de ontginningsperiode gegraven zijn voor de afwatering, doen nog steeds dienst.

De betere afwatering ging echter gepaard met inklinking van de veenbodem. Bedijking van de rivieren en omkading van de ontginningsgebieden werden noodzakelijk. Door de voortdurende inklinking kwam de veenbodem lager te liggen dan het buitenwater, dat omgeven was door oeverwallen van klei. Een goede afwatering werd op den duur onmogelijk.

In de 15e eeuw werd echter de wipwatermolen ontwikkeld, zodat het overtollige water kunstmatig met behulp van de wind geloosd kon worden. Er zijn diverse voorbeelden bekend in zuidwest-Utrecht van molens die in de tweede helft van de 15e eeuw gesticht zijn: o.a. in Lopik (1454), Hoenkoop (1485), Willescop c.a. met Heeswijk (1485) en Polsbroek (1486). Dit waren alle wipmolens, het type molen dat in deze omgeving door de eeuwen heen het meest gangbaar bleef.¹

Bouw van de Gerverscopper molen

Het is niet bekend wanneer de eerste molen van de polder Gerverscop gesticht is. Vast staat dat de „Gerverscooper molen” in 1503 genoemd wordt in een schouwbrief voor de polders Gerverscop en Breudijk, die beide aan de Putcop in de Oude Rijn uitwaterden. Deze keur was uitgevaardigd door het Groot-Waterschap van Woerden.

Het duurt echter tot 1673, eer de Gerverscopper molen echt van zich doet spreken. De vijandelijke Franse troepen hielden in 1672 en 1673 in deze omgeving op verschrikkelijke wijze huis. Vele boerderijen, kerken en kastelen moesten het ontgelden. De molen van Gerverscop ontliep zijn lot niet. Op 4 juni 1673 werd de molen in brand gestoken.²

In 1674 werd er met man en macht gewerkt om orde te scheppen in de chaos. De polder stond onder water. Op een gehouden buurspraak werd besloten zo snel mogelijk tot herbouw van de molen over te gaan. Het hiervoor benodigde kapitaal moest geleend worden, daar dit door de burens van Gerverscop „bij deze conjuncture van tijt” niet kon worden opgebracht. Op 11 augustus 1674 werd met toestemming van de gemene geërfden van Gerverscop, de Staten van Utrecht en het Groot-Waterschap van Woerden een kapitaal van 5000 gulden geleend.³

De openbare aanbesteding van de bouw van de molen vond plaats op 24 juli 1674.⁴ Het hiertoe opgestelde bestek is waarschijnlijk verloren gegaan. De nieuwe molen diende op 24 november 1674 opgeleverd te worden, „soodanigh dat deselve alsdan met goede wint naar behooren kan maalen”. Het werk werd aangenomen door Symon Gerritsz. Ruts, molenmaker in De Rijk. De aanneemsom bedroeg 3950 gulden.

Dit bedrag komt vrijwel overeen met de kosten van de herbouw van de wipmolen van het waterschap Benschop in 1670, die 3975 gulden bedroegen.⁵ Indien de aannemer erin zou slagen de molen op tijd „goet ende ganckbaar” op te leveren, had hij recht op een extra premie van 100 gulden.

Voor iedere werkdag die de molenmaker echter langer nodig zou hebben om zijn werk te voltooien zou 12 gulden van de aanneemsom worden ingehouden. Om de voltooiing van de bouw te garanderen had Symon Ruts twee goede borgen.

*De Gerverscoper wipwatermolen afgebeeld op een kalenderblad van 1918.
(foto: Streekarchivariaat Z.W. Utrecht)*

Reparaties en vernieuwingen

De ingelanden van Gerverscop die verwacht hadden dat zij de eerste jaren na de bouw van de molen geen grote onkosten zouden hebben, kwamen bedrogen uit.

Reparaties bleven de molen niet bespaard. Al in 1679 schreef J. de Casembroot tot Rijnestein namens meerdere ingelanden bijna klagend aan het Groot-Waterschap „Sijnde te verwonderen hoe eene gansch nieuwe molen alleen aan reparatiën van timmerman, smit en seylmaker in vier jaren tijts gecost heeft 678 : 7 : 2” (guldens : stuivers : penningen).⁶

De kosten van alle reparaties en vernieuwingen aan de molen vormden het grootste deel van de polderlasten.

Deze uitgaven werden jaarlijks door de molenmeesters of heemraden verantwoord in de zogenaamde molenrekening.

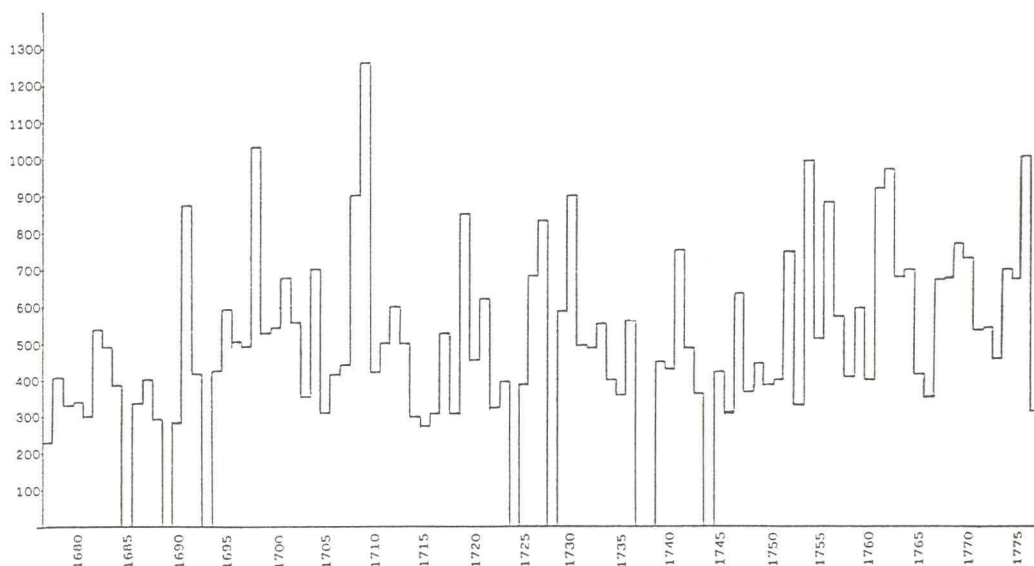
Vervolgens werden de totale kosten over de belastbare oppervlakte omgeslagen, dit is 422½ morgen of later 359 bunder en 43 roeden. De ingelanden en bruikers merkten dus aan hun portemonnaie of er veel aan de molen verspijkerd was. Overigens werd er in de 17e en 18e eeuw bij het behandelen van de molenrekening in de vergadering van de gemene geërfd en een bedrag bepaald, dat de bruikers bij de landeigenaars per morgen in rekening mochten brengen wegens buitengewone werken aan de molen.

In de bijgaande grafiek zijn de sterke wisselingen van de polderlasten in beeld gebracht over de periode 1677 tot en met 1777. De molenrekeningen van Gerverscop zijn vanaf 1677 vrijwel compleet bewaard gebleven. Helaas werd de doorgaans zeer grote betaling aan de timmerman vaak niet nader gespecificeerd. Aan de hand van de pieken in de grafiek heb ik onderstaand lijstje gemaakt van verschillende buitengewone werkzaamheden, die toen plaats vonden.

- 1691 een nieuw kamrad en een waterbak.
- 1698 een nieuw scheprad en er werd veel metselwerk verricht (waarschijnlijk voor de watergang).
- 1708 een nieuwe molenas en een grenen molenroede. Tevens werden er drie nieuwe zeilen aangeschaft.
- 1709 voor geleverd materiaal en arbeidsloon werd aan de timmerman maar liefst 787 gulden en 16 stuivers betaald en aan de smid 160 gulden en 10 stuivers. Er is gewerkt aan de watergang en een nieuw scheprad.
- 1754 een nieuwe molenas.
- 1761 arbeidsloon timmerman en geleverd hout 511 gulden en 1 stuiver.
- 1762 twee nieuwe molenroeden en een nieuw eiken tafelment.

In de 19e eeuw werd het normale onderhoud over meerdere jaren aanbesteed. De levering van een bovenas, wateras, de roeden, waterbak, de spil en de onder- en bovenkamraden vielen hier buiten. De kosten werden echter over meerdere jaren afgeschreven, waardoor de polderlasten relatief minder sterk wisselden.

De hoogte van de polderlasten van Gerverscop in de periode 1677 t/m 1777 uitgedrukt in gulden. Van de ontbrekende jaren 1685, 1689, 1693, 1724, 1728, 1738 en 1744 zijn de polderlasten onbekend.

Het steken van een nieuwe molenroede was een grote gebeurtenis in de kleine poldergemeenschap. Alvorens tot de aankoop van een nieuwe molenroede werd overgegaan gingen de molenmeesters naar de houtkoper toe om de roede te keuren. De molenmeesters, die belast waren met het toezicht op de molen,⁷ werden hiervoor extra betaald. Tot in de 19e eeuw vinden we de kosten terug van het bier, dat bij het insteken van de roede werd geschonken.

Ik weet niet of dit bier alleen bestemd was voor de helpers bij het karwei, of dat het een traditie was dat er bij deze gelegenheid bier werd geschonken voor de ingelanden en bruikers van Gerverscop. Dit gebeurde in die tijd elk jaar op kosten van het polderbestuur bij het opmaken van de molenrekening. Alleen van 1762 staat het vast, dat het gerstenat bij het insteken van de roed werkelijk ten goede kwam aan de ingelanden en bruikers. De oude molenroede werd blijkens de trekpenningen die werden uitgeloofd, openbaar verkocht. De opbrengst werd in mindering van de totale kosten geboekt. Het insteken van een molenroede was een gebeurtenis die vrij vaak plaats vond.⁸

In de 19e eeuw werden er verschillende verbeteringen aan de molen aangebracht. Zo stemden de ingelanden in 1842 in met de voorstellen van de opzichter van de molen, C. van der Koppel, om veranderingen aan het scheprad aan te brengen om tot een betere waterlozing te komen.

Daar toen bleek dat de fundering van de molen was vergaan, werden er ook 11 dennen heimasten van 10 ellen onder de molen geheid.

J. van Vreeswijk, timmerman te Kamerik, maakte in 1876 een nieuwe voorwatergang. Toen drie jaar later de achterwatergang vernieuwd moest worden, werden de kosten van de stenen watergang ongeveer 100 gulden hoger geraamd dan van een houten. Wegens zijn „deugdelijkheid” kozen de stemgerechtigde ingelanden ditmaal voor een stenen watergang. In 1878 werd de houten bovenas van de molen vervangen door een ijzeren, „die veel gemakkelijker loopt en niet aan bederf onderhevig is”. Ook de houten wateras werd in 1884 vervangen door één van ijzer.

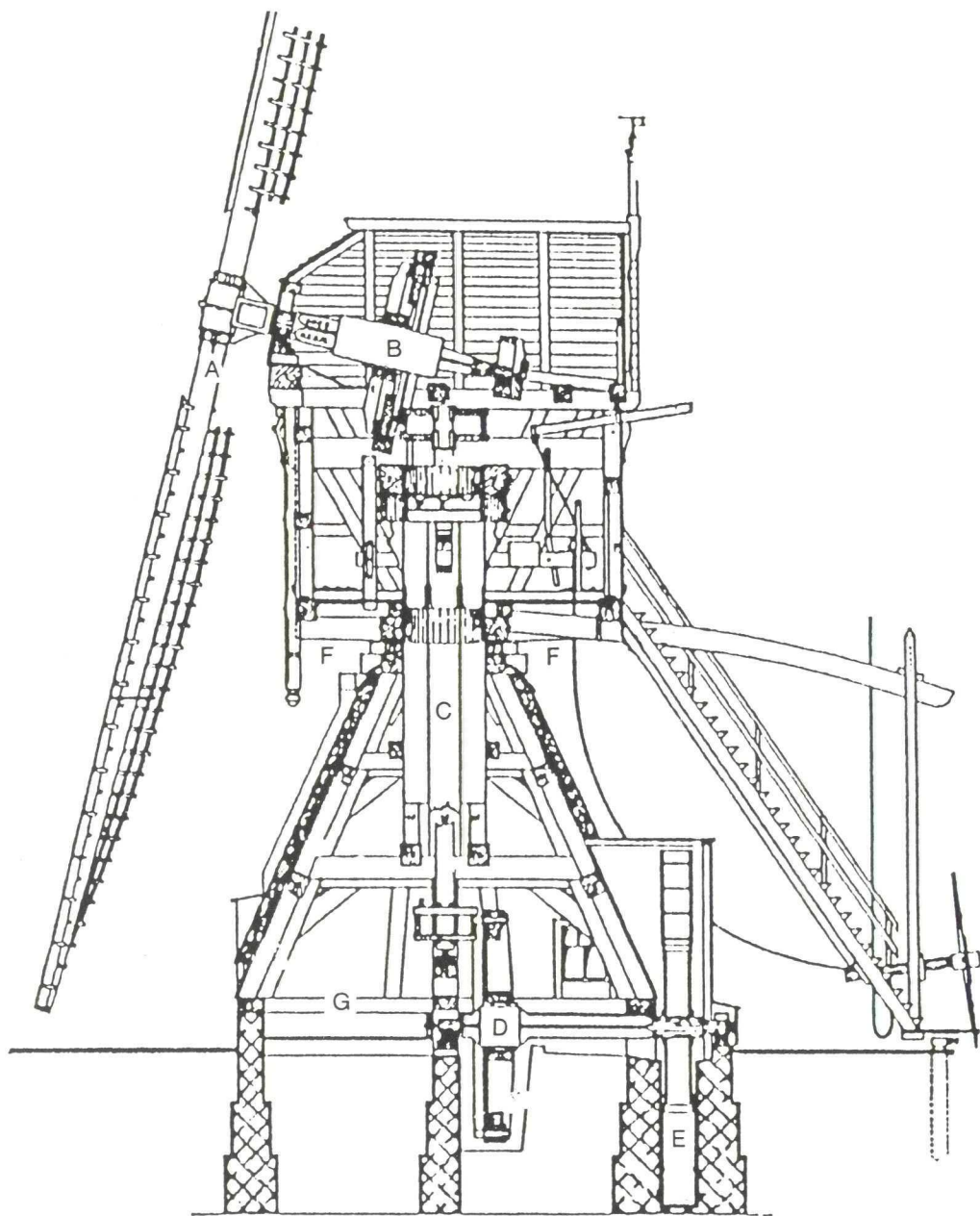
Anne 1845.

De Ingelanden van de Polder Gerverscop
 Debet aan
 Cornelis Schuylenburg, Molenmeester

den 7 November	Met Paard, en Wagen, naar Zwammerdam tot het koopen van twee Molenroeden	f	2	50
	Leges als Molenmeester		1	60
	Te Lamen	f	11	30

Heldaan den 29. Maart 1845.
 C. Schuylenburg

Kwitantie van molenmeester Cornelis Schuylenburg wegens de aan hem betaalde gelden onder meer voor het keuren van twee molenroeden in 1843 te Zwammerdam.
 (Bijlage bij de molenrekening van 1843, PAG inv. P 21)

Doorsnede van de in 1841 herbouwde wipmolen van de polder Spengen onder Kockengen.

- A. de roede*
- B. bovenas*
- C. koningsspil*
- D. wateras*
- E. scheprad*
- F. boventafelment*
- G. ondertafelment*

Brand

Ondanks de nodige vernieuwingen bleef de Gerverscopper molen herkenbaar als een eind 17e eeuwse wipwatermolen.⁹

Een fatale brand is de molen dus bespaard gebleven. Blijkens de instructies van de molenaar werd er ook zoveel mogelijk gedaan om zo'n ramp te voorkomen. Het was hem nadrukkelijk verboden brandgevaarlijke stoffen in de molen te bewaren, zoals turf, hooi, hout, stro en vlas. Bovendien diende de molenaar, indien de molen buiten werking was, de roeden niet rechtstandig maar overstek te plaatsen. Dit had niet alleen als voordeel dat het gevaar op blikseminslag werd verkleind, maar ook werd de as zo behoed voor inwatering.

Verder moest er boven in de molen altijd een met water gevulde ton klaar staan met een dweil, zodat er bij het heetlopen van de vang of as terstond kon worden geblust.

Dit was tevens een voorwaarde van de Onderlinge Brandwaarborgmaatschappij voor Poldermolens, waar de molen sedert 1820 was verzekerd tegen brand voor 8100 gulden. Dit kapitaal werd in 1863 verhoogd tot 9300 gulden.

In 1850 moest het polderbestuur toch bij de verzekeringsmaatschappij aankloppen. Op 30 mei was er brand ontstaan in de molen „welke hoe dringend dezelve zich in den beginne ook liet aanzien, echter door spoedig aangebrachte hulp en alle mogelijke krachtsinspanning gelukkig gebluscht is en zich enkel heeft bepaald tot den houten schoorsteen en een gedeelte van het riet waarmede de molen gedekt is. (...) Zonder het dadelijk ter hulp snellen en de onvermoeibare pogingen van eenige arbeiders in den omtrek des molens woonachtig, zoude er aan geen redden te denken geweest zijn en de geheele molen ontwijfelbaar een prooi der vlammen zijn geworden”. Het polderbestuur drong er daarom bij de maatschappij op aan om naast de 40 gulden geraamde schade een beloning voor de blussers uit te keren.¹⁰

Vijftig jaar later sloeg de bliksem in tijdens dezelfde onweersbui, waarin de kerkbrand van Harmelen ontstond. Ook dit keer bleef de Gerverscopper molen fier overeind.

Bemaling

Voor een goede bemaling van de polder was het noodzakelijk dat de watergangen in goede staat verkeerden.

Het overtollige water moest immers snel zijn weg weten te vinden naar de Oude Rijn. De keuren bepaalden dat degenen die land in de polder in gebruik hadden, voor het onderhoud van de bij hun percelen gelegen sloten moesten zorgdragen.

De heemraden controleerden op de schouwdagen of dit naar behoren geschiedde. Bij nalatigheid kon de onderhoudsplichtige een geldboete worden opgelegd. Het onderhoud van de Voor- en Achtermolenvliet kwam ten laste van de polder, evenals overigens een hoefslag in de Oude Rijn.

De belangrijkste taak van de molenaar was uiteraard het zonodig dag en nacht bemalen van de polder. Hij diende zich hierbij te houden aan het bij de molen geplaatste maalpeil. Het Groot-Waterschap van Woerden kon echter de molen doen stilstaan. Zij gaf dit te kennen door het uitsteken van een wimpel op de stadstoren van Woerden. Later bleek het wenselijk, dat er vlagge- of seinmolens werden aangewezen. Zowel de molen van Klein-Houtdijk als van Teckop hebben als seinmolen voor Gerverscop dienst gedaan. De molenaar van de seinmolen gaf met een vlag of 's nachts met een lantaarn te kennen dat het maalpeil bereikt was. Niettemin regende het bij het Groot-Waterschap soms klachten, omdat molenaars geen gehoor hadden gegeven aan het sein en gewoon door bleven malen.

Als de molen maalde mocht de molenaar niet van zijn post af en het was hem verboden het werk door een ander te laten waarnemen. „Zodra de molen in het zeil is, zal hij niet verder dan 50 roeden van den molen zich mogen verwijderen”, luidde de instructie van molenaar Van der Wel. Het polderbestuur kon de molenaar een boete opleggen, als deze nalatig was in het malen.

Onder het motto „beter een goede buur dan een verre vriend” assisteerden de aangrenzende polders elkaar in tijd van nood bij het malen. Zo verkregen de schout, kroosheemraden en molenmeesters van

Gerverscop in 1747 toestemming van het Groot-Waterschap om een dijk te mogen doorsteken, zodat de door het Lekwater geïnundeerde polder met behulp van de Breudijker molen kon worden leeggemalen.

Ook in 1855 bood de polder Breudijk de helpende hand, toen er ingrijpende werkzaamheden aan de Gerverscopper molen werden verricht. In latere jaren kwam het geregeld voor dat polders, die middels duikers met elkaar in verbinding stonden, voor hulpbemaling een beroep op elkaar deden. De molenaar kreeg voor de extra uren die hij hiervoor in touw was, een vergoeding.

De molenaars

Door de eeuwen heen is het aanstellen van de molenaar een aangelegenheid geweest, waarin de ingelanden gekend moesten worden. Blijkens aantekeningen op de molenrekeningen uit de 17e en 18e eeuw werd het molenaarsschap aanbesteed door de molenmeesters en de burens van Gerverscop. Later kozen de stemgerechtigde ingelanden uit de verschillende kandidaten een nieuwe molenaar. De uitgebrachte stemmen werden overigens uitgedrukt in de oppervlakte grond, die de betreffende ingeland in Gerverscop bezat. Hoe meer grond je in de polder had, des te meer had je in de melk te brokkelen. Pachters (bruikers) hadden dus geen stemrecht.

Zo werd Jan Streefland uit Bodegraven in 1854 gekozen uit elf kandidaten afkomstig uit de wijde omgeving. De benoeming van zijn voorganger Jan van der Wel in 1842 gaf aanvankelijk nogal wat problemen. Het jaar daarvoor had hij als assistent-molenaar op de Haanwijker molen „eene groote misslag” begaan en derhalve hadden verschillende ingelanden hun bedenkingen bij een eventuele benoeming.

Uiteindelijk werd Van der Wel met meerderheid van stemmen gekozen.

Het molenaarsvak werd vaak van vader op zoon doorgegeven zoals uit onderstaand overzicht blijkt.¹¹

De molenaars van Gerverscop van 1677-1907.

1677 - 1678 Jan Cornelisz. Boel	1745 - 1780 Cornelis Bijstervelt
1679 - 1697 Cornelis Huygen van Tuyl	1783 - 1817 Aart Bijsterveld
1698 - 1709 Huyg Cornelisse van Thuyt	1818 - 1842 Hendrik Niermeyer
1710 - 1723 Aart Cornelisz. Bijstervelt	1842 - 1854 Jan van der Wel
1725 - 1730 Tijmen van Hoftingen	1854 - 1883 Jan Streefland
1731 - 1743 Aart Bijstervelt	1883 - 1907 Dirk Streefland

Helaas kunnen we de ontwikkeling van het maalloon van de molenaars niet zomaar uit de molenrekeningen aflezen.

De werkzaamheden die de verschillende molenaars voor de polder verrichtten, wisselden. Niettemin kunnen we ons voorstellen, dat het polderbestuur het maalloon zo laag mogelijk trachtte te houden. Dit blijkt o.a. in 1876 wanneer het traktement van de molenaar met 25 gulden wordt verhoogd tot 115 gulden per jaar. Daarvoor werd het al enige jaren aangevuld met gratificaties. Naast het maalloon had de molenaar vrij inwoning in de molen en het bijbehorende zomerhuis.

De molenaars hadden naast hun maalloon ook vaak inkomsten uit andere werkzaamheden. Allereerst waren dit werkzaamheden die naast het bemalen van de polder in opdracht van het polderbestuur werden verricht. Soms werd de molenaar hier nadrukkelijk extra voor betaald, maar het kwam ook voor dat het arbeidsloon voor deze nevenwerkzaamheden in het maalloon was verrekend. Een van deze werkzaamheden was het bezanden van de Zijling, het zandpad tussen de Putcop en de Gerverscopperdijk.

De Zijling liep vlak langs de molen. Als een menner van een rijtuig dat over het pad de molen wilde passeren en de molenaar vroeg de molen te doen stilstaan, moest deze dit direct doen.

Paarden konden schichtig worden van de draaiende wieken. Al in de oudste molenrekeningen staat vermeld dat de molenaar werd ingeschakeld voor het onderhoud van de "Sijldijck". Ook werd de molenaar vaak het onderhoud van de Voor- en Achtermolenvliet opgedragen en soms ook dat van het hoefslag van de polder in de Rijn.

Jan Streefland deed het onderhoud van de Molenvliet en de Zijling tegen het „genot van het grasgewas langs gezegde Zeiling”. Dit duidt op andere nevenwerkzaamheden. Van de molenaars Van Thuyl is bekend, dat zij zoveel land in Gerverscop in gebruik hadden, dat zij eigenlijk volwaardige landbouwers waren. Vermoedelijk heeft Huyg Cornelisse van Thuyl het molenaarsvak de rug toegekeerd om zich helemaal op de landbouw te richten. De molenaarsfamilie Bijstervelt verdiende ieder jaar aan de leverantie van zeilen, touwen, reuzel en kaarsen ten behoeve van de Gerverscopper molen in de periode 1745-1798. En zo zocht ieder molenaarsgezin naar een welkome aanvulling van inkomsten naast het maalloon. Desondanks kon Hendrik Niermeyer het financieel niet bolwerken. De ingelanden bepaalden daarom bij meerderheid van stemmen, dat hij per 1 november 1842 zou zijn ontslagen van zijn verplichtingen als molenaar, „dewijl hij door gebrek aan geld niet meer in staat is zijne zaken, de molen betreffende, zo waar te nemen als zulks behoorde”.¹²

Het einde van de Gerverscopper molen

De techniek van de 19e eeuw maakte het mogelijk om met behulp van één stoomgemaal één of meer polders te bemalen. De polders in west-Utrecht konden meestal door één molen worden bemalen. Ofschoon veel ingelanden het er niet mee eens waren, werd er in 1872 besloten om na te gaan in hoeverre bemaling van de polders Gerverscop en Breudijk door een stoomgemaal tot de mogelijkheden behoorde. Dit resulteerde in een plan voor gezamenlijke bemaling van Gerverscop, Breudijk, Teckop en Klein-Houtdijk. De tijd leek echter nog niet rijp voor modernisering. De stemgerechtigde ingelanden van Breudijk haakten af en de bouw van een stoomgemaal was voorlopig van de baan.

Niettemin brachten de voorstanders van een gemaal voor Gerverscop het onderwerp nadien nog regelmatig ter sprake. Dit ontlokte de voorzitter in 1902 de opmerking dat het duidelijk moest zijn dat stoombemaling altijd meer zou kosten. Zo moest het waterschap Haanwijk ook ondervinden dat de kosten van steenkool tegen konden vallen. Er werd echter toch besloten enkele plannen te laten ontwikkelen voor een stoomgemaal. De molen maalde immers ook niet voor niets: over de jaren 1892-1905 bedroegen de onderhoudskosten van de molen en het zomerhuis en de uitgaven aan de zeilen, olie, smeer, kaarsen en verzekering gemiddeld 457 gulden per jaar. Hierbij diende dan nog te worden opgeteld de kosten voor hulpbemaling en het traktement van de molenaar, respectievelijk 53 en 115 gulden.

Na wikken en wegen besloten de stemgerechtigde ingelanden van Gerverscop in te stemmen met het plan van E.G. Wentink, ingenieur-architect te Schalkwijk, voor de bouw van een stoomgemaal en machinistenwoning op de molenwerf van Gerverscop. Deze molenwerf lag strikt genomen net buiten Gerverscop in Klein-Houtdijk en dus in de gemeente Kamerik. De kosten van het gemaal en de machinistenwoning waren geraamd op 16.000 gulden.

In de besluitvorming speelde ondermeer de slechte staat waarin de molen en het zomerhuis verkeerden een rol. De kosten van het herstel van de molen en de bouw van een nieuw zomerhuis waren geraamd op 2500 gulden. In april 1907 werd de molen voor 400 gulden voor afbraak verkocht aan J. van Vliet, molenmaker te Montfoort. Het werk van de molen zou worden overgenomen door een stoomgemaal met centrifugaalpomp van de nieuwste constructie met een normaal vermogen van 25 m³ en een maximum vermogen van 30 m³ water per minuut bij een opvoerhoogte van 1,50 m in werking gebracht door een stoommachine van 10.5 W.P.K.

De machine-werktuigen werden geleverd door N.V. Machinefabriek „Hoogenlande” te Utrecht. Op 6 juni 1907 vond in het Stationskoffiehuys te Harmelen de openbare aanbesteding plaats van de bouw van het machinegebouw met schoorsteen en kolenloods en van de machinistenwoning.

Het werk werd voor 7749 gulden toegewezen aan Maarten Cornelis Krommenhoek, aannemer te Harmelen.

Aan molenaar Dirk Streefland werd eervol ontslag verleend. Hij kreeg zijn volle jaarwedde over 1907 uitgekeerd en voor de periode van 8 april tot en met 31 december een vergoeding voor de huur van zijn nieuwe woning. Zijn bij hem inwonende moeder, Geertruida Bezemer, zou per 1 januari 1908 een pensioen van 2 gulden per week worden uitgekeerd. Zij was toen 84 jaar en weduwe van Jan Streefland, de vorige molenaar van Gerverscop.

Zo kwam er een einde aan de bemaling van Gerverscop door middel van windkracht. Het was echter niet alleen het oer-Hollandse beeld van een poldermolen dat verdween.

Landschappelijk veranderde de omgeving ook: amper was de molen gesloopt, of men besloot de oostzijde van de Zijling met knotwilgen te beplanten. Het vlakke polderland, nodig om de windvang van de molen niet te belemmeren, is niet meer. Alleen de strijd tegen het water bleef bestaan.

Bronnen

Literatuur:

Bemmel, J. van, *Geplunderd en beroofd Harmelen in 1672 en 1673* (Woerden, 1986)

Besten, J. den, „Chronologisch overzicht van de windmolentypes; hun constructie en vormgeving” in:

B. Belonje e.a., *Molenboek Provincie Utrecht* (Utrecht, 1972)

Besten, J. den, „De poldermolens” in: B. Belonje e.a., *Molenboek Provincie Utrecht* (Utrecht, 1972)

Boon, J.G.M., *Harmelen op weg van oud naar nieuw*, Stichts-Hollandse bijdragen no. 9, (Harmelen, 1970)

Linden, H. van der, *De Cope; bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte* (Assen, 1956)

Archieven:

Polderarchief Gerverscop (PAG):

— van het bij het Groot-Waterschap van Woerden gedeponeerde gedeelte met name de notulen, rekeningen, instructies, ingekomen stukken en minuten van uitgaande stukken en de stukken betreffende de stichting van een gemaal;

— van het gedeelte dat berust op het gemeentehuis van Harmelen de inv.nrs. P. 18-23, 27, 28, 31, 33. (A.H. Jansen, *Inventaris van de archieven van de voormalige polders op het grondgebied van de gemeente Harmelen, (1503) 1620-1867* (Harmelen, 1987))

Archief van het Groot-Waterschap van Woerden (GWW): met name inv.nrs. D.26.9, D.32.5, D.35.4a, D.46.1, E.7.3, L. pakket 1-7, 40-46, GG 33, HH beide afdelingen.

Noten:

1. Den Besten, „De poldermolens”, 49-50.
2. Van Bemmel, *Geplunderd en beroofd Harmelen*, 29.
3. Deze lening kwam ter sprake in een brief van J. de Casembroot tot Rijnestein aan het Groot-Waterschap van Woerden, d.d. 21 februari 1679 (GWW, inv. D.46.1).
4. De gegevens inzake de aanbesteding van de bouw van de molen zijn ontleend aan PAG, inv. P. 27. In de inventaris is deze „instructie” gedateerd op 1679. Ik meen dat dit echter 1674 moet zijn: op grond van de molenrekeningen van 1679 en omliggende jaren lijkt een eventuele herbouw van de op dat moment slechts vijf jaar oude molen uitgesloten.
5. Den Besten, „De poldermolens”, 62.
6. GWW, inv. D.46.1: brief d.d. 21 februari 1679.
7. A.J. van de Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden* (Gorinchem, 1843), deel 4, blz. 548: „Twee Molenmeesters zijn er, met den Schout, belast met het toezigt over den polder-watermolen, en twee Heemraden, met het schouwen der polderwegen en wateren.” Blijkens het Bijzonder Reglement voor het Waterschap Gerverscop uit 1862 bestond het polderbestuur toen alleen nog uit een schout en twee heemraden.
8. Er werd onder meer een roede vervangen in 1683 (twee), 1694, 1696, 1706, 1708, 1713, 1721, 1725, 1733, 1743, 1752, 1755, 1762 (twee), 1780 (twee), 1783, 1789, 1798, 1811, 1813, 1821, 1828, 1836, 1843 (twee), 1865, 1866, 1869, 1875, 1882, 1886 en 1902.

9. G.H. Keunen, werkzaam op de afdeling Molenzaken van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, is er van overtuigd, dat de Gerverscopper molen zoals deze op bijgaande foto is afgebeeld stamt uit het eind van de 17e eeuw.
10. Zie twee minuten van brieven in de molenrekening van 1850 (PAG, inv. P 21).
11. De in dit overzicht genoemde molenaars of andere telgen uit deze molenaarsfamilies waren ook in de omgeving werkzaam (geweest) als molenaar van een andere polder. Ter illustratie noem ik enkele molenaars van de naburige polder Breudijk: Jan Bijsterveld (in 1796), Johannes van der Wel (1801 - 1832), Dirk Streefland (1832 - 1873), Abraham Streefland (1873 - 1904). Sedert 1904 was J. Konijnenburg machinist van het gemaal in de Breudijk, terwijl P. Konijnenburg in 1907 in Gerverscop als zodanig werd aangesteld.
12. Zie de aantekeningen op de molenrekening van 1841 (PAG, inv. P. 21).

Van de Oude Rijn tot de Nieuwe Rijn te Harmelen

door J. van Bommel

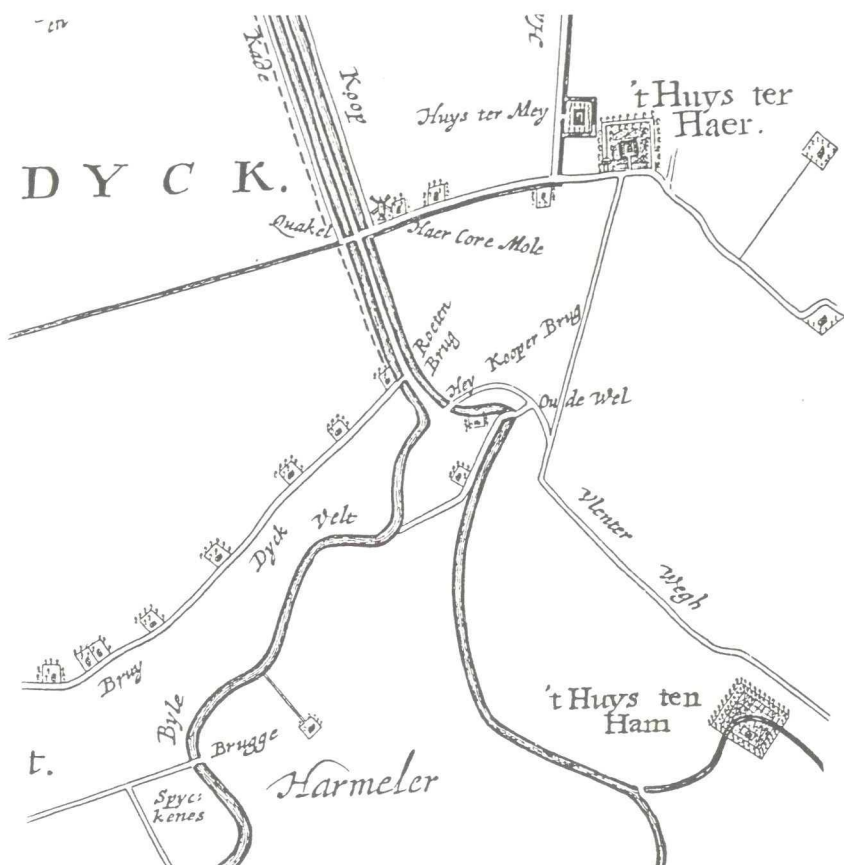
Oude namen van land- en waterwegen zijn in de loop der tijden vaak vervangen door andere namen. In Harmelen noemt men de Steenstraat nu Dorpsstraat en de Buurt- of Kerkweg werd de Tiendweg. De Oude Rijn te Harmelen heeft zelfs meerdere namen gehad.

Op 7 februari 1348 droeg Dirk I van Zuylen (van Harmelen), gehuwd met Aleyd, erfdochter van Harmelen, het kasteel Hermalen met gebouwen en landerijen ter grootte van 43 morgen op aan de abdij van Sint Paulus te Utrecht. „streckende van den ouden Rijn aen den nywen, daer die nonne van Wittevrouwen en her Dirc Vos met ses morghen naest gelant sijn”.¹ De naam Hermalen was dus nog in gebruik. De overige bezittingen van Dirk I en Aleyd in deze omgeving bleven buiten de schenking. De oorspronkelijke Rijn bij Harmelen, komend uit Vleuten, werd bij de registratie Oude Rijn genoemd. In tegenstelling tot andere verklaringen lijkt het mij aannemelijk, dat deze naam gebruikt werd om een duidelijk onderscheid te maken met de gegraven Nieuwe Rijn bij Harmelen. De Nieuwe Rijn was in 1348 dus reeds aanwezig. Onbekend blijft echter, hoe lang het nieuw-gegraven deel was en in welk jaar het werk tot stand kwam. Waarschijnlijk werd bij dit nieuwe gedeelte gebruik gemaakt van een reeds bestaande wetering tussen de polders Harmelerwaard en Bijleveld.

De naam „Nieuwe Rijn” verdween waarschijnlijk, toen de route Utrecht-Harmelen volledig tot stand gekomen was. De naam Trekvaart kwam er voor in de plaats, behalve in bijvoorbeeld de leenbrieven van de heerlijkheid Harmelen. De naam Trekvaart is inmiddels ook verdwenen. Men noemt nu de gehele vaarroute Utrecht-Leiden-Katwijk de Oude of de Leidse Rijn.

Na het graven van de Nieuwe Rijn werd er een dam gelegd in de Vleutense Rijn, rechts van de Roetenbrug aan het einde van de Breudijk. Links van de dam groef men een verbindingskanaal met de Amstel, waarvoor op 1 oktober 1413 toestemming werd verleend door de Hollandse graaf Willem VI van Beieren, waarbij ook Jan van Beieren² wordt genoemd. In dit handvest wordt de tegenwoordige Bijleveld nog Oude Rijn genoemd. Wel is er daar sprake van het waterschap Bijleveld. Eerst daarna werd de naam Bijleveld gebruikt voor het traject vanaf Harmelen naar de Amstel. In 1626 werd zelfs een gedeelte van de Nieuwe Rijn Bijleveld genoemd.

Aan de rechterzijde van de dam bij de Roetenbrug (nabij de Oude Wel) was daarvoor reeds de Heycop gegraven met dezelfde functie, welke later ook de Bijleveld kreeg, namelijk die van afwateringskanaal en tevens van vaarwater. De Bijleveld en de Heycop liepen vanaf de Roetenbrug voor een groot gedeelte evenwijdig aan elkaar, slechts gescheiden door een kade. Het gevolg hiervan was, dat in de loop der eeuwen enkele conflicten ontstonden tussen de waterschappen Bijleveld en Heycop en Lange Vliet. Zo werd er onder meer in 1522, 1526 en 1527 onderzocht of het klopte, dat er water uit de Heycop al dan niet moedwillig in de Bijleveld terecht kwam.

Fragment van de kaart van het Groot-Waterschap van Woerden door Justus en David Vingboons, 1670. De situatie tussen de Roetenbrug en de Oude Wel.
Coll.: Gemeentearchief Woerden.

Als vaarwater is de Bijleveld nooit zo belangrijk geweest als de vroegere Oude Rijn, ook niet voor Harmelen. Al in de Romeinse tijd was de vaarroute van Utrecht via Vleuten al niet ideaal geweest door ondiepten en dergelijke. De afsluiting van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede (uiterlijk 1165) had het aantal klachten alleen maar doen toenemen. Tussen 1165 en 1666 komt men constant klachten tegen omtrent de slechte bevaarbaarheid door de ondiepten, vooral in de zomer; na die tijd werd de bevaarbaarheid beter. Het traject door Harmelen is tot op deze dag steeds het grootste probleem geweest.

De Nieuwe Rijn, gegraven vóór 1348, gaf Harmelen een ander gezicht. Waarschijnlijk was er voor die tijd een rechtstreekse weg tussen het kasteel Harmelen en de kerk, waarvan de Kalverstraat dan nog een restant zou zijn. De nieuwe vaart ging dwars door de eigendommen van de heer van Harmelen. Dat gedeelte van de Nieuwe Rijn bleef zijn eigendom en zelfs de tegenwoordige heer (titulair) maakt nog aanspraak op de circa 5 hectare water ter plaatse. Het kwam in de vorige eeuwen overigens wel meer voor, dat eigenaren van aansluitende percelen aanspraak maakten op de halve of hele Rijn (en ook van de Hollandse IJssel). De heer L.Cl.M. Peters toonde mij een kaart uit het stadsarchief van Woerden d.d. 22 mei 1637 van een hoeve in Breeveld, waar als eigendom staat vermeld: „het hennepland ende halven Rijn, groot 4 hont 92 roeden”.

*De plaats, waar de Bijleveld en Oude Rijn samenkomen. Vroeger respectievelijk Oude en Nieuwe Rijn genoemd, gezien vanaf de Jonckheerelaan. Ets van J.E. Grave, ca. 1780.
Coll.: Rijksarchief Utrecht (Top. Atlas R.A.U. nr. 777).*

Bij Bodegraven is zelfs nu nog een proces gaande tussen de provincie Zuid-Holland en de eigenaar van zo'n „halve Rijn”. De heer J. van Welzen van het district Rijn en Vliet van de provincie Zuid-Holland verzekerde mij echter, dat voorts al deze aanspraken binnen zijn district, vermeend of niet, vervallen zijn.

De verkorting van de vaarroute in de middeleeuwen en daarna was niet ideaal geweest. De vaarroute tot voorbij Harmelen bleef, ook na 1666, voor grotere schepen te smal; vooral bij de Stenenbrug ontstonden dergelijke problemen.

Omstreeks 1905 werd een begin gemaakt met de verbetering. De oude gewelfde brug werd afgebroken en vervangen door een bredere. Aan beide zijden van deze brug werd aan de ene zijde links en aan de andere zijde rechts de vaargeul verbreed. Het huis, thans bewoond door de familie Six, werd aan de Rijnzijde 2½ meter ingekort, wat nog duidelijk te zien is aan de merkwaardig smalle kamer aan de Rijnzijde.³ Ongeveer 1½ meter hiervan werd voor de verbreding van de Rijn gebruikt. De Rooms-Katholieke pastorie aan de andere kant van de brug werd geheel afgebroken. Omstreeks 1920 werd op het overgebleven terrein een transformatorhuisje gebouwd. Intussen is de brug dan al weer vernieuwd en verhoogd. Oudere bewoners noemen de brug echter nog steeds de Stenenbrug. Bij de laatste vernieuwing moest helaas het eeuwenoude huis naast de brug wijken.

De bekende bocht bij de „Stenenbrug” vóór de afbraak van het hoekhuis. Links voor de brug het huis van de heer P. Six. Rechts over de brug stond tot ca. 1905 de R.K. pastorie met daarachter de R.K. kerk, bereikbaar via de Kalverstraat.

Foto: W.H.C. van Bommel.

Al in de Franse tijd (1795-1813) was dit gedeelte van de voormalige Steenstraat (thans Dorpsstraat) gevaarlijk voor het verkeer. Men sprak van ongelukken en bijna ongelukken daar ter plaatse. In 1805 besloot men daarom langs dit gedeelte van de weg vijf straatlantaarns te plaatsen.⁴ En tot op de dag van vandaag is de situatie daar nog verre van ideaal...

(wordt vervolgd)

Noten:

1. Archief van het kasteel De Haar (Inventaris-Van Asch van Wijck), inv. nrs. 219 en 233; Rijksarchief in Utrecht, Leenregister van de abdij van Sint Paulus.
2. Willem VI van Beieren was graaf van Holland tussen 1404 en 1417. Zijn broer Jan van Beieren (Jan zonder Genade) was elect van Luik, tussen 1419 en 1425 ruwaard van Holland en o.a. heer van Woerden tussen 1405 en 1425.
3. Mondelinge mededeling van de heer P. Six te Harmelen.
4. Gemeentearchief Harmelen, inv.nr. 308; J. van Bommel, *Harmelen, kasteel kerk en kerspel* (Woerden, 1981), 129.

„Aen 't ende van den lande”

Enkele opmerkingen over de vroegste geschiedenis van het Stichts-Hollands grensgebied langs de Oude Rijn*

door P.C. Beunder

De grens tussen (het graafschap) Holland en (het bisdom of liever het Sticht) Utrecht, is in de loop der geschiedenis vele malen gewijzigd.

Niet in het minst na ca 1800 om wille van de „Staatsraison”.

In 1964 vond ook in ons grensgebied opnieuw een gemeentelijke herindeling plaats met allerlei bijbehorende grenscorrecties.

Dat deze ontwikkelingen zich nog niet hebben voltooid, bewijst het voornemen van de regering om o.a. Woerden te doen overgaan naar de provincie Utrecht.

Een daad waarbij niet alleen opnieuw de provinciegrens moet worden gewijzigd, maar die een schier eindeloze reeks van organisatorische wijzigingen binnen tal van bestuurlijke en culturele structuren met zich mee brengt. Dat ook de bevolking zich niet onbetuigd laat bij deze aan hen vaak niet gevraagde veranderingen, kan menigeen waarnemen, wanneer hij gebruik maakt van de provinciale weg langs de IJssel ten oosten van Oudewater. Tientallen borden met opspringende stieren moeten de opvatting van de inwoners van Willescop aangaande de annexatieplannen en dus grenscorrecties, kracht bijzetten.

De „modern democratische” processen van menings- en besluitvorming bij regeringsvoorstellen, waarbij de gewestelijke grens in het geding is, zijn wellicht de oorzaak dat in de vijftiger en zestiger jaren, o.a. twee interessante artikelen met betrekking tot de geschiedenis van het Stichts-Hollands grensgebied het licht zagen.

In 1950 schreef mr. S.J. Fockema Andreae: „Aen 't ende van den Lande”, de Hollands-Utrechtse grensstreek bij Woerden (zie de literatuuropgave) en in 1963 publiceerde J.L. van der Gouw zijn: Korte geschiedenis van de grenzen van de provincie Zuid-Holland (zie eveneens de literatuuropgave). De laatste studie is, in weerwil van de titel, een tamelijk gedetailleerd stuk, waarin tal van merkwaardige grenssituaties historisch worden verklaard en toegelicht.

De eerste studie, beperkter van opzet en uitwerking, intrigeert in die zin, dat de schrijver begerig het oog slaat naar de vroegste geschiedenis van de Hollands-Utrechtse grens langs de Oude Rijn.

Beide auteurs pakken de draad op ergens in de 12e, 13e eeuw, omdat hun voor de voorafgaande tijd hoegenaamd geen gegevens ten dienste staan.

Fockema Andreae, toch één van de nestoren van de regionale en lokale geschiedschrijving, tipt een kaartfiguratie nabij de spoorlijn te Zwammerdam aan als een relict van de vroegste grensmarkering in de Rijnstreek en suggereert de aanwezigheid van restanten in de bodem van een grenskasteel ten tijde van Wolfert van Borselen nabij de Putkop onder Harmelen.

Aan de beschrijving van dat laatste fenomeen, gedaan door Melis Stoke in diens Rijkmkroniek (ed. Brill, zesde boek, vs 287), ontleent hij immers de titel voor zijn verhandeling, een titel die u opnieuw boven deze uiteenzetting vindt gebruikt.

Van der Gouw maakt, wat de voorgeschiedenis betreft, gewag van de stichting van het graafschap Holland, door de schenking van het kustgebied aan graaf Gerulf in 889.

Hoewel beide auteurs de stichting van het (latere) graafschap (Holland) als onafhankelijk van het Sticht (Utrecht) beschrijven, lijkt het er toch op dat zij de omvang van het Stichtse territorium aanvankelijk veel verder westelijk over Holland, tot achter de kuststrook, aannemelijk achten.

* Samenvattende tekst van een voordracht op het symposium Zuid-westhoek van de provincie Utrecht, georganiseerd door de Vereniging „Oud-Utrecht” op 10 en 11 oktober 1986.

Moeten we deze visie omschrijven als de resultante van de voorzichtig in gang gezette moderne geschiedvorsing en die van Oppermann, die met de visie van een van het Sticht afgeleid graafschap, in het recente verleden een tijdlang het geschiedbeeld heeft bepaald?

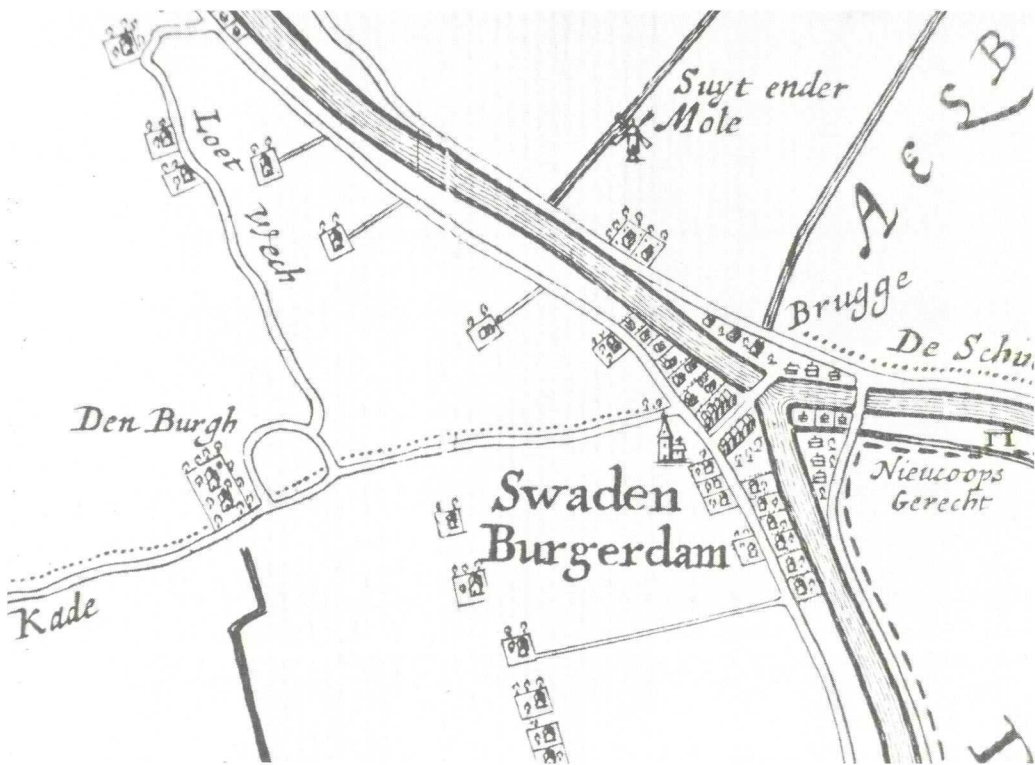
Zoals reeds vermeld keren beide auteurs zich van het gladde ijs der geschiedschrijving van de aanvankelijke Hollands-Utrechtse betrekkingen af, om zich op vaster bodem richting onze tijd te begeven.

U zult echter al wel hebben begrepen dat het de bedoeling van deze auteur is, opnieuw het gladde ijs op te gaan. En ik durf dat te doen omdat mij in 1986 immers meer gegevens op naamkundig, cartografisch en archeologisch terrein ter beschikking staan.

Vergelijkt men nu de vermeende motteheuvel op de kaart van het „Hoogheemraadschap van de Landen van Woerden” getekend door Vingboons in 1670, met die van Florisz Balthasarsz. van Rijnland uit 1615, dan blijft van de „stevige” burcht, maar een voetpad over!

De recente opgravingen op dezelfde plaats te Zwammerdam, gedurende de jaren 1968-1972 resulteren in het vaststellen van de oudtijdse aanwezigheid van een regulier grenscastellum, gedurende de Romeinse keizertijd van ca 50-250 na Chr.

Subtiële opgravingsgegevens wijzen erop, dat gedurende de 8e, 9e en misschien nog een gedeelte van de 10e eeuw één castellumgracht nog in functie was en dat we ons, aan de hand van een klein areaal met verkavelingsspooren, een bescheiden woonagglomeratie op en ten noorden van het castellum mogen voorstellen. Het terrein is dan inmiddels ver landinwaarts komen te liggen en heeft daardoor zijn strategische positie hoegenaamd verloren. Ondanks het feit dat het oude castellumterrein door

Aanduiding van de Swadenburg op de kaart van het Groot-Waterschap van Woerden, getekend door Vingboons in 1670. Foto: P.C. Beunder.

zijn hoge ligging en zijn rijkdom aan bouwmaterialen zijn aantrekkelijkheid (en zijn bijzondere positie) niet heeft verloren, is er geen sprake (meer) van bewoningsdruk ter plekke en wordt het meer en meer opgenomen in een agrarisch bewoningspatroon dat zich langs de Rijnsoever en de benedenloop van een aanstromend veenwater ontwikkelt.

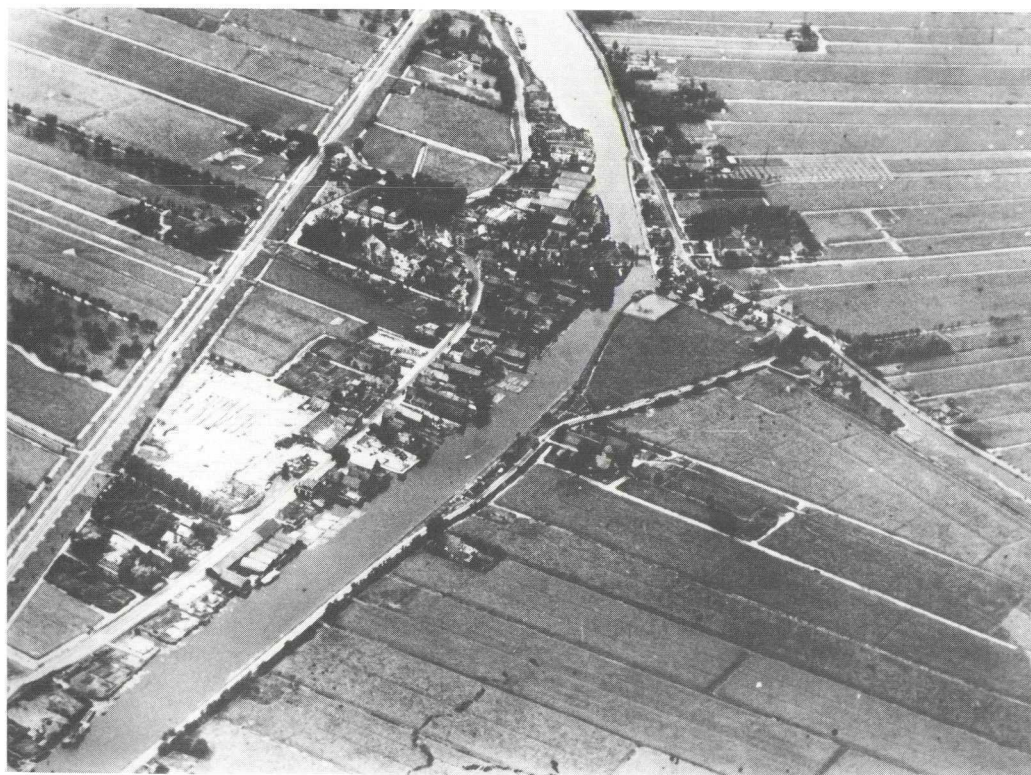
Reeds in de loop van de 10e eeuw en hierna tot en met de 12e eeuw moet het oude Romeinse castellum zijn ontdaan van de meeste, antieke bouwmaterialen.

We kunnen stellen dat het als een soort steengroeve is gebruikt.

Het gevolg hiervan is dat het terrein in de bekende uitspraak van keizer Frederik (I, Barbarossa) over het verwijderen van de Zwammerdam uit de Oude Rijn ongeveer 350 m noordoostelijker, in 1165, wordt aangeduid met de benaming Suadenburg, d.w.z. een sterkte die zowel in het grasland als, in de hiervan afgeleide betekenis, aan de grens van het graafschap gelegen was.

De vraag die nu rijst is die of het niet voor de hand ligt, dat de graafschapsgrens, in 1165 te Zwammerdam gelegen, en gemarkeerd door de schamele restanten van de antieke sterkte Suadenburg, niet van „vandaag of gisteren” is, maar een situatie gestalte geeft van overlang en dan wel van hoe lang.

De plaatsbepaling van het Beneficium van graaf Dirk Bavenzoon, uit de oorkonde van 2 mei 1064, als uiterste voorpost van het Sticht, waaruit de toponiem Rinesmuthon mag worden geïdentificeerd met een eenvoudige uitwaterings- of sluisconstructie ter plekke waar het riviertje de Meije in de Rijn uitmondt te Zwammerdam, doet de ouderdom van de graafschapsgrens te Zwammerdam omhoog

Panoramische luchtfoto van het dorp Zwammerdam rond 1950, waarop de cirkelvormige burchtopzet in de dispositie van de dorpsbebouwing goed waarneembaar is.

Foto: P.C. Beunder.

kruipen naar de tijdsperiode 1010-1026, toen bisschop Adelbold (II) dit territorium aan zijn graaf Unroch in leen gaf.

Onderzoekingen naar de oorsprong van de „vroomvisserij”-rechten van de stad Leiden, in samenhang met „de visserij-rechten aan de benedenloop van de Oude Rijn eertijds behorend aan graaf Gerulf”, door Gosses reeds in 1914 gepubliceerd en getoetst aan de begrenzing van het, eveneens door Gosses samengestelde, grafelijke bottinggebied als oude kern van het graafschap, bepalen de grenspositie van de castellumruïne te Zwammerdam in de tijd van het optreden van graaf Gerulf sedert 889.

Het gebruik van zeer grove kiezel of veldkeien, doorspekt met Romeins bouwpuin, aangetroffen bij de restauratie van de Grote of St. Jeroenskerk te Noordwijk in de jaren 1970-71, suggereert een relatie tussen de castellumruïne te Zwammerdam als steengroeve en de bouw van Noordwijks eerste stenen kerk. Een relatie die gefundeerd kon heten, nadat is vastgesteld dat bij hoegenaamd alle andere Romeinse bewoningsplaatsen in het kustgebied geen grove kiezel voorhanden was en voor de enkele plaats waar dit wel het geval was, dit materiaal gedurende de 9e tot de 11e eeuw niet is benut.

Omdat in de schenkingsoorkonde van het jaar 889 grondgebied te Noordwijk aan graaf Gerulf wordt gegeven en zo wel in de schenkingsoorkonde van 889 als die van 992 de plaatsaanduiding Suithardeshage voorkomt, die welhaast zeker als grensafbakening van het grafelijke gebied mag worden aangenomen, ligt het voor de hand het castellumterrein bij Zwammerdam te identificeren met de toponiem Suithardeshage uit beide oorkonden.

Hoewel een latere naamscontinuering helaas ontbreekt, wordt deze constructie gedragen door zowel de archeologische gegevens met de toponymie, als door de aanduiding in de visserij-rechten en de daarop volgende continuïteit in de vaststelling van de graafschapsgrens.

Fragment van de militaire topografische kaart uit 1850, waarop het castellumterrein (onder de naam Hoornlust), in 1301 aangeduid als „de borch” en bestaand uit 9 akkers, goed is af te lezen.

Foto: P.C. Beunder.

Als deze „klap” „twee vliegen” oplevert, zijn dat hier dus de aanwinsten van het vaststellen van de oorspronkelijke, oostelijke graafschapsgrens en de tot nu toe onvindbare toponiem Suithardeshage. Bezien we nog even dit grafelijke gebied tussen Zwammerdam en Noordwijk, dan is het zelfs verleidelijk en misschien zelfs niet onverantwoord om hierin, tegen de achtergrond van het boven

omschreven Beneficium, de „comitatus circa horas Reni” uit de oorkonde van 30 april 1064 te ontwaren.

Misschien is het ook wel de verlegging van de Rijnloop geweest die niet alleen de aantrekkelijke ligging van het castellumterrein te Zwammerdam verloren deed gaan, maar er tevens mede de oorzaak van was, dat de oude Karolingische naam verdween.

Immers in 1165 vinden we het castellumterrein enkel als plaatsbepalend element voor de damlegging in de Rijn aangeduid met Suadenburg en Stekede. Dus de in het gras liggende sterkte van weleer, in de latere Streekterpolder.

Aan de Rijnsoever moet toen al heel gauw en zeker in 1204 een nieuwe burcht van hout, aarde en water en mogelijk tufsteen uit het castellumpuin, zijn aangelegd.

Melis Stoke spreekt immers (in het derde boek, vrn 126-131) over een weer, dat is een sterkte „bi den Rine: Heet Swadenborchdam, daer men pine ende groot arbeit aen leide: want men maecter wide fosseide, om te houdene des lants invaart”.

Met andere woorden, er ligt daar een imposante motte, omgeven door een brede gracht, die men met veel moeite en werk in de gauwigheid heeft aangelegd. Dit alles op de plaats nabij de oude dam in de Rijn en daarnaar genoemd met de naam Swadenburgerdam. Nog steeds ligt de oude graafschaps grens in 1204 op dezelfde plaats, zij het dan nu met het accent op een nieuwe verdedigingsconstructie aan de Rijnsoever.

De dispositie van deze sterkte heeft de vorm van de dorpskom bepaald en is tot heden in de bebouwing te herkennen.

Voorlopig alles nog eens overziend kunnen we dus constateren, dat de vaak veronderstelde grensopschuiving van het graafschap oostwaarts ten koste van het Sticht, de eerste 400 jaar na de stichting van het graafschap, langs de Rijn nihil is geweest.

Door politieke manipulaties in de 13e eeuw ten tijde van en tussen graaf Floris V en bisschop Jan van Nassau en diens dienstmannen Herman van Woerden en Gijsbrecht van Amstel, komt de graafschaps grens via Bodegraven en Woerden, rond 1281, tenslotte in 1299 nabij de Putkop te Harmelen te liggen.

Détail-uitvergroting van de topografische kaart (31 G), van een gedeelte van Breeveld ten oosten van Woerden, met het imposante en opvallende boomgaardcomplex; rechts de aanzet van de plaatsaanduiding Putkop.

Foto: P.C. Beunder.

Een situatie die zeker van de kant van het Sticht zal kunnen worden aangevochten en daarom van Hollandse zijde moet worden bevestigd met de bouw van „ene borch..., groot, wijd ende daertoe starc” op initiatief van de regent Wolfert van Borselen.

Wellicht toch vinden we in een imposant boomgaardcomplex, gelegen in Breeveld nabij de Putkop, achter de grote kromming in de Rijnloop, nabij de hoeve Oud Riethove, ook hiervan de aanzetten terug. Een overmoedige daad ten tijde van de grootste uitbreiding oostwaarts van het Hollands graafschap.

„Het was”, alweer volgens Melis Stoke (zesde boek, vzn 280-287), „aen ’t ende van den lande”. En ik ben hiermee aan het einde van (de samenvatting) van mijn betoog.

De geïnteresseerde toehoorder en lezer neme verder zijn toevlucht tot:

I.H. Gosses (1946), *De vorming van het graafschap Holland*, in: Verspreide Geschriften, pp. 239-344.

S.J. Fockema Andreae (1950), *Aen ’t ende van den lande*, in: Zuid-Hollandse studiën, dl. I pp. 83-94.

J.L. van der Gouw (1963), *Korte geschiedenis van de grenzen van de provincie Zuid-Holland*, in: Provinciaal verslag Zuid-Holland over het jaar 1962, p. 13-55.

en

P.C. Beunder (1986), *Castella en havens, kapellen en hoven, enkele notities over de oudste geschiedenis, de Romeinse keizertijd en de vroege Middeleeuwen in de Rijnstreek rond Alphen a/d Rijn, Zwammerdam, Bodegraven en Woerden*.

Deze uitgave is verkrijgbaar bij de schrijver te Bodegraven en bij uitgeverij De Boer te Nieuwkoop en bij de plaatselijke boekhandel in de regio.

Dit artikel verscheen tevens in het maandblad „Oud-Utrecht”, jg. 61 nr. 1 (januari 1988).

Van „onvermoeide vlijdt ende gedraegene sorge”

Het Groot-Waterschap van Woerden tijdens de doorbraak van de Zeeburg of Diemerdijk nabij Muiden in april 1702

door J.T.C.M. Piepenbrock
en W.R.C. Alkemade

Inleiding

In de nacht van 5 op 6 april 1702 zweepte een zware noordwesterstorm de Zuiderzee op tegen de Zeeburg of Diemerdijk. Deze dijk, ten westen van Muiden, en de Muiderdijk, ten oosten van Muiden, strekken samen van Amsterdam tot voorbij Naarden, waar de heuvels van Gooiland een natuurlijke waterkering vormen. Vooral de Diemerdijk had bij een noordwesterstorm te lijden van de stuwning van de watermassa en de vernietigende, loodrecht op de kustlijn beukende, golfslag.¹

Met name het gedeelte van deze dijk ter hoogte van de kruitmolen was een kwetsbaar punt.² Met een zekere regelmaat vonden hier vrij ernstige doorbraken plaats. Gezien vanaf 1575 noteren wij verder 1589, 1625, 1651 en 1675.³ Van de doorbraak van 1675 is bekend, dat het herstel belangrijke uitgaven van de gewestelijke kas vereiste en aanleiding was voor initiatieven tot het vormen van één krachtig hoogheemraadschap voor de beide dijken, om de dijkzorg te verbeteren. Hoewel deze pogingen mislukten, wordt de dijkzorg vanaf dat moment toch zoveel beter, dat de doorbraak van 1702 de laatste zal zijn.⁴

Plaats van de doorbraak bij Muiden van 1702.
 Fragment van een geniekaart van Ketelaar, nagetekend 1805.

Over een lengte van 73 meter werd de dijk weggeslagen⁵ en weldra nam het brakke water bezit van de eerste polders in Holland en Utrecht.

Deze dijkdoorbraak is ook aan het Groot-Waterschap van Woerden niet onopgemerkt voorbij gegaan. In het archief van het Groot-Waterschap is een grote hoeveelheid stukken te vinden met betrekking tot deze gebeurtenis.⁶

Daarnaast is er in het archief van de polder Breudijk nog een verslag aanwezig waarin een zekere Pieter Leechburch zijn kijk op de werkzaamheden, verricht ter verdediging van het Groot-Waterschap, heeft vastgelegd. Dit verslag van één van de sleutelfiguren bij die verdediging geeft een goede aanvulling op de bescheiden van het Groot-Waterschap.⁷ We krijgen een goed beeld van de wijze waarop dijkgraaf en hoogheemraden optreden in geval van dreigende calamiteiten en ook geven deze en andere bronnen meer duidelijkheid omtrent het functioneren van de dijklegers en de financiële en bestuurlijke afwikkeling van de verdedigingswerkzaamheden.

Donderdag 6 april 1702

Rond één uur 's middags ontvangt Gijsbertus Costerus, secretaris van het Groot-Waterschap, in Woerden bericht, dat nabij Muiden de „Zeedijk” doorgebroken is en dat het Zuiderzeewater zich over de Hollandse en Utrechtse polders dreigt te verspreiden. Costerus aarzelt geen moment en neemt onmiddellijk maatregelen. Bij afwezigheid van dijkgraaf of hoogheemraden beveelt hij de bode van het Groot-Waterschap, Jacobus Craffort, om zich naar Oudendam te begeven, één der noordelijkste en meest bedreigde punten van het grondgebied van het Groot-Waterschap, teneinde aldaar de toestand van de kaden en dijken op te nemen. Zelf verzekert Costerus zich van de medewerking van Cornelis van der Win, de Woerdense schout, die bereid is hem met zijn sjees naar de plaats te brengen, waar de dreiging van het zeewater het grootst is: de noordoosthoek van de polder Gerverscop.

Als zij daar rond twee uur arriveren ontmoeten ze de Woerdense brouwer Frans van der Spil,

waarsman van het kerspel Woerden, en de Utrechtse notaris Pieter Leechburch, waarsman van het kerspel Harmelen. Ook deze heren hebben geruchten vernomen over een doorbraak van de Zeeburg of Diemerdijk, doch weten evenmin als Costerus het fijne van de zaak. Costerus geeft vervolgens Cornelis Kooijman, de bode van het gerecht Indijk, opdracht te paard naar Muident te rijden om daar meer te weten te komen over de oorzaak en de omvang van de ramp.

In afwachting van de tijding van Kooijman kunnen wij iets vertellen over de waarsmannen. Het Groot-Waterschap kent in die tijd 5 kerspelen: Woerden, Bodegraven, Harmelen, Kamerik en Zegveld. In totaal zijn er tien waarsmannen, twee uit elk kerspel. Ze zijn gekozen door „landgenoten” en burens en voeren namens hen een controlerende taak uit tegenover de dijkgraaf en hoogheemraden. Deze mogen geen omslagen of zware keuren maken zonder voorkennis en consent van de waarsmannen, aan wie ze ook jaarlijks rekening en verantwoording moeten doen. Ze vormen echter geen college met eigen vergaderingen.⁸ Een waarsman is soms ook schout van een gerecht, of secretaris van een polder binnen een kerspel, zoals bijvoorbeeld waarsman Johan de With van Zegveld, die tevens schout was aldaar en Johan van Asperen, waarsman van het kerspel Kamerik en tevens secretaris.

Tegen vijf uur keert Kooijman terug met weinig opbeurende berichten. Hij had bij Loenen al geconstateerd dat de Vecht buiten haar oevers was getreden en bij Vreeland aangekomen, bleek dat hij door het opkomende water niet meer verder kon. Het zeewater kwam onmiskenbaar in de richting van het Groot-Waterschap opzetten.

Costerus acht nu het ogenblik gekomen om zijn superieuren te waarschuwen. Met Van der Win en Van der Spil maakt hij rechtsomkeert naar Woerden, Leechburch in Gerverscop achterlatend. In Woerden aangekomen zendt de nijvere secretaris direct boodschappers naar Willem Hooft, de in Delft wonende dijkgraaf, en naar de hoogheemraden Taets van Amerongen van Natewissh en Van Noordwijk te Utrecht en Cornelis Schaep te Oudewater.

In Oudendam is de bode Craffort inmiddels druk bezig met het treffen van voorbereidingen tot het verstevigen van de bedreigde waterkeringen in het noorden. Gesteund door de schouten van Kamerik-Mijzijde en Kamerik-Teylingens, Melchior van den Bosch en Johan van der Pant, en door de secretaris Johan van Asperen heeft hij het dijkleger van de Kamerikse polders, door de koster van Kamerik, Roeloff Juliaenssen middels het luiden van de klokken, laten oproepen en heeft deze „onder de clockenslach gestelden” aangezet tot het ophogen van de Spengense Meent vanaf de Spengense Hoek tot Oudendam.

Deze gang van zaken wijkt nogal af van de reglementen van het Groot-Waterschap, waar in de Algemene Keur onder andere te lezen staat, dat het dijkleger door dijkgraaf en hoogheemraden wordt opgeroepen en dat wanneer tot het oproepen van het dijkleger is besloten, daarvan onmiddellijk kennis wordt gegeven aan de voorzitters van de in het Groot-Waterschap gelegen polderbesturen, die verplicht zijn zoveel weerbare manschappen op de bepaalde tijd en plaats te zenden als hen gelast is, tot het verrichten van de werkzaamheden die bevolen zullen worden.⁹ Waarschijnlijk kan men in geval van afwezigheid van de dijkgraaf en de hoogheemraden toch besluiten tot het oproepen van het dijkleger als de situatie onverwacht daarom vraagt. De secretaris Costerus zal de bode Craffort volmacht gegeven hebben zondig deze stap te doen. Costerus kan als hoogste in rang ter plaatse op dat moment zulke volmachten geven, kunnen we concluderen.

Opvallend is de taak van de bode. Hij is blijkbaar niet alleen de boodschappenjongen, maar heeft ook de bevoegdheid tot het leiden van operaties tot er mannen van hogere rang aantreden. Of dit in het algemeen tot de taken dan wel kwaliteiten van een bode behoort weten wij niet, maar de bode Craffort geniet in elke geval hier het nodige vertrouwen en kan voldoende gezag laten gelden.

De schout is in de organisatie van het dijkleger gedwongen ingeschakeld. Tegenover het college van dijkgraaf en hoogheemraden staat hij in de positie van ondergeschikte, die bevelen af te wachten en op te volgen heeft. Een rol die weinig bevorderlijk is voor het ontzag voor dit, in de lokale samenleving, zo gewichtige personage. Deze ingrijpende bevelmacht van het college laat zich verklaren uit het militaire karakter van de organisatie van het dijkleger. Met als taak de verdediging van het land tegen

het water, vormt het dijkleger een onderdeel van de landsheerlijke rechten: de uitoefening van de heerban.¹⁰

In het Groot-Waterschap van Woerden vertegenwoordigt de dijkgraaf de landsheer en heeft het recht de vereiste troepen samen te roepen voor de „landweer”. Hij heeft een overzicht van de dijkwachtplichtigen via zogenaamde monstercedullen. Dit zijn lijsten met de namen van mannen tussen de 20 en 60 jaar oud, die ieder bruiker zijn van een huis en ten minste één hectare land in het Groot-Waterschap, en hun vervangers. Daarnaast waren er lijsten van vervangers voor alle personen onder de 20 en boven de 60 jaren en voor allen die ongeschikt zijn voor het verrichten van dijkwerk. De schout is verplicht elk jaar vóór de herfst een monstercedulle van zijn gerecht bij de secretaris van het Groot-Waterschap in te leveren. De manschappen zijn volgens een bepaalde verdeling voorzien van gereedschappen: 1/6 deel met stootijzers, 1/6 met bijlen, hakmessen en rijshaken, 1/6 met dijkkrieken en sporen, 2/6 met spaden en 1/6 met zijeren of beslagen schoppen. De samenstelling van het dijkleger, de aard en duur van zijn diensten en de beloning daarvoor worden bij keur geregeld.¹¹ We keren terug naar Gerverscop. Daar is, zoals we weten, na het vertrek van Costerus, Van der Win en Van der Spil naar Woerden, waarsman Leechburch achtergebleven. Rond half zes 's avonds neemt hij de hoogte van de waterstand in de Gerverscopper wetering op en constateert dat het peil aanzienlijk gestegen is. Ook hij besluit nu voorbereidingen te treffen voor het oproepen van een gedeelte van het Harmelense dijkleger. Hij laat de ingezetenen van de polders Gerverscop en Breudijk weten dat de mannen paraat moeten blijven om bij eventuele calamiteiten 's nachts onmiddellijk te hulp te kunnen schieten; ook geeft hij ze opdracht de volgende dag vroeg in de morgen met spa en ander gereedschap klaar te staan om met name de Hollandse kade bij Gerverscop te verstevigen.

Cornelis de Bruijn, heemraad van Gerverscop, en Hermen van der Bilt, heemraad van de Breudijk, blijven met nog vier man bij Leechburch om de wacht te houden en bij dreiging alarm te slaan. Die avond wordt de waterhoogte nog een aantal keren gemeten en de peilingen bevestigen het bange vermoeden: het water blijft stijgen.

Rond middernacht besluit Leechburch de twee heemraden in de richting van Vreeland te sturen om de situatie aldaar in ogenschouw te nemen en om rapport uit te brengen over het voortgaande opkomen van het zeewater.

Vrijdag 7 april 1702

Vroeg in de morgen vertrekt secretaris Costerus uit Woerden in de richting van Oudendam en vergewist zich van de maatregelen die Craffort daar heeft getroffen. Op de terugweg komt hij bij het dorp Kamerik mr. Cornelis Schaep, baljuw van Oudewater en hoogheemraad van het Groot-Waterschap, tegen, die ook op weg is naar Oudendam om daar het commando over de werkzaamheden op zich te gaan nemen. Kort na Schaep arriveren ook de hoogheemraden Taets van Amerongen en Van Noortwijck te Oudendam. Op initiatief van Schaep wordt besloten ook manschappen te gaan inzetten voor de versteviging van de kade tussen Oudendam en het Woerdense Verlaat alsmede voor de ophoging van de kade in Achttienhoven. Hiertoe worden vervolgens de dijklegers van Zegveld, Zegveldebroek en Achttienhoven opgeroepen onder leiding van Johan de With, schout van Zegveld, en Cornelis van Vlierden, schout van Achttienhoven.

Costerus rijdt intussen via Kamerik en de Kruijin naar Gerverscop, waar Leechburch nadere informatie heeft over de omvang van de watersnoodramp. De door hem rond middernacht uitgezonden heemraden De Bruijn en Van der Bilt zijn 's morgens teruggekeerd met de mededeling dat het water al tot Nieuwersluis gekomen is en dat de meeste landerijen daar al blank staan. De noodzakelijke versteviging en verzware van de kaden bij Gerverscop kan nu toch niet langer meer uitgesteld worden.

Als Costerus tegen de middag te Gerverscop verschijnt geeft hij direct bevel tot het verstevigen van de Gerverscopperdijk. Een aantal ingelanden van Breudijk en Gerverscop maakt echter bezwaar: ze beginnen niet voordat ze schriftelijke orders van dijkgraaf en hoogheemraden hebben verkregen. De mannen lijken onvermurwbaar en het draait er op uit dat de arme Leechburch, die nu al bijna 24 uur in

touw is geweest, te voet via Teccop en Oud-Kamerik, in het gezelschap van de Harmelense timmerman Dirck Claasz. van der Klucht, naar Oudendam moet om van de daar aanwezige hoogheemraden schriftelijke bevestiging te verkrijgen van de opdracht tot het verstevigen van de dijken en kaden nabij Gerverscop.

Als de beide mannen in Oudendam aankomen blijkt de situatie daar in de loop der dag aanzienlijk ernstiger te zijn geworden. Opgejaagd door het steeds stijgende water heeft hoogheemraad Schaep nauwelijks voldoende mankracht om de werkzaamheden aan de kade tussen Achttienhoven en Oudendam te kunnen verrichten. Leechburch ontvangt zijn schriftelijke orders en keert, gearmeerd door hetgeen hij in Oudendam gezien heeft, razendsnel met het koetsje van Cornelis Schaep via Kamerik en de Kruijin naar Gerverscop terug. Daar blijkt secretaris Costerus er toch in geslaagd te zijn de onwillige ingelanden aan het werk te krijgen: de kade achter Gerverscop wordt opgehoogd en Van der Klucht maakt de doorloopgaten in de kade dicht door er planken voor te heien.

Vervolgens wordt Leechburch door Costerus naar Woerden gezonden om aan de aldaar inmiddels gearriveerde dijkgraaf Willem Hooft verslag uit te brengen van de gebeurtenissen in Gerverscop. Costerus blijft daar om het dijkleger aan te voeren en de wacht te organiseren. Abraham Emaus, de herbergier van „Het Wapen van het Waterschap van Woerden” ontvangt Leechburch en brengt hem bij de dijkgraaf, die in conferentie is met de inmiddels van Oudendam teruggekeerde hoogheemraden Schaep, Taets van Amerongen en Van Noortwijck. Terwijl Leechburch zijn rapport uitbrengt komen er nieuwe verontrustende berichten: het water bij Oudendam is circa zes duim, dat bij Gerverscop circa twee duim gestegen en ook de Oude Rijn begint op te komen! Om de overlast van het Rijnwater te ondervangen wordt besloten om de zee- of schotdeuren van de sluis bij Bodegraven aan te hangen. De Rijn komt stroomopwaarts opzetten vanuit het westen! Of dit veroorzaakt wordt doordat de storm het zeewater opstuwt in de monding bij Katwijk, of doordat door de overstroming water uit het noorden, via de Mije, bij Zwammerdam de Rijn overbelast, wordt niet vermeld. De dijkgraaf zelf verklaart zich bereid om met het jacht van het Groot-Waterschap naar Bodegraven te varen om aldaar toezicht te houden op het afsluiten van de sluis. Om elf uur vertrekt hij inderdaad richting Bodegraven. Hoogheemraad Taets gaat terug naar Utrecht, terwijl Van Noortwijck, Schaep en Leechburch in Woerden blijven.

Zaterdag 8 april 1702

Om twee uur 's morgens arriveert Hooft weer in Woerden met de heuglijke mededeling dat het waterpeil in de Oude Rijn weer daalt. Er wordt besloten om die dag alle dijklegers in te schakelen voor bewakings- en onderhoudswerkzaamheden aan de dijken en kaden in het noordoostelijk deel van het Groot-Waterschap. De dijkgraaf en hoogheemraad Schaep zullen de leiding bij Oudendam op zich nemen en beiden vertrekken rond zes uur 's morgens in die richting.

Van Noortwijck en Leechburch rijden omstreeks die tijd naar Gerverscop, waar ze de vermoeide ingelanden van Breudijk en Gerverscop al aan het werk treffen onder leiding van de onvermoeibare Costerus. Van Noortwijck blijft bij de secretaris, terwijl Leechburch doorreist naar zijn woonplaats Utrecht, waar hij Taets van Amerongen zal inlichten over het besluit om alle dijklegers op te roepen. Halverwege de morgen komen vertegenwoordigers van de polders Kockengen en Spengen bij Van Noortwijck en Costerus met het verzoek of ook deze polders „ingesloten” kunnen worden, m.a.w. of de dijken rondom Kockengen en Spengen ook verstevigd en verzaard kunnen worden door manschappen uit het Groot-Waterschap. Hoewel de beide polders niet tot het Groot-Waterschap behoren besluit Van Noortwijck met het verzoek in te stemmen; een extra buffer voor het wassende water is natuurlijk nooit weg.

Diezelfde ochtend worden de ingelanden in alle polders van het Groot-Waterschap opgeroepen om te komen helpen bij de bewaking en de versteviging van de kaden in het noorden en oosten van het Groot-Waterschap. De extra manschappen zijn hard nodig: de arbeiders aan de kaden bij Gerverscop, Oudendam en Achttienhoven moeten afgelost worden en het water komt steeds nader tot de grenzen van het Groot-Waterschap. De polder Het Noordeinde van Portengen begint al langzaam onder water te komen....

Onder leiding van hun waarsmannen komt er al snel en redelijk gedisciplineerd een aantal dijklegers naar de bedreigde plaatsen; als Leechburch 's middags weer in Gerverscop terug is constateert hij dat er op vrijwel alle plaatsen „vars volck” aanwezig is.

Zo werken en waken in de noordoosthoek van Spengen de mannen uit de Woerdense polders Snel, Middelland, 's-Gravensloot, Tournoysveld, Breeveld, Honthorst en Geestdorp onder de Woerdense waarsman Van der Spil. Joostendam en omgeving (achter Kockengen) worden bemand door ingelanden uit Barwoutswaarder, Bekenes, Rietveld, De Bree, Bulwijk en Kromwijk onder de andere Woerdense waarsman, Klaas Ploy. De schout van Spengen en Kockengen bezet met ingezetenen uit die polders de Spengense watermolen, terwijl het dorp Kockengen onder de hoede komt van Gerrit Spruijt, schout van Wulverhorst c.a., met zijn mannen uit Linschoten, Polanen, De Haar, Snelrewaard en Cattenbroek. De ingelanden van Breudijk, Gerverscop en Indijk worden aldaar afgelost door „verse” troepen uit het Oost- en Westeinde van Waarder onder leiding van de waarsmannen Jacob Krijnsz. Romeijn en Cornelis van Dobben. Bij Oudendam krijgt Schaep versterking van dijklegers uit Bodegraven onder hun waarsmannen Cornelis Jansz. Outshoorn en Cornelis Ramp alsmede van ingelanden uit Papekop, Diemerbroek en Lange en Ruige Weide.

Zondag 9 april 1702

Om twee uur 's nachts klinkt plotseling de torenklok van Kockengen. Alarm! De mannen in Gerverscop horen hulpgeroep en al spoedig gaat het gerucht: de kade langs de Bijlevelt is nabij de Spengense molen doorgebroken! Op bevel van Costerus gaan Leechburch en Jacob Romeijn met de mannen uit Waarder naar Kockengen om hulp te bieden bij het terugdringen van het water, terwijl de daardoor openvallende plaatsen in Gerverscop direct ingevuld worden door de ingezetenen van die polder.

Als Leechburch en de zijnen bij Joostendam arriveren blijkt het gevaar al bezworen te zijn. Door krachtig optreden van waarsman Ploy is een gat in de gemeenlandskade dichtgespijkerd en is de watervloed gekeerd.

Bij terugkomst te Gerverscop op de vroege zondagmorgen ontdekt Leechburch dat de achtergebleven hoogheemraad Van Noortwijk intussen op originele wijze een probleem van zijn collega-hoogheemraad Schaep heeft opgelost. Deze had zijn collega een brief geschreven, waarin hij zich beklagt over het gebrek aan manschappen bij Oudendam en waarin hij vraagt of Van Noordwijk een gedeelte van het dijkleger bij Gerverscop naar Oudendam kan sturen. Van Noortwijk kan echter geen man missen, doch hij adviseert Schaep om te proberen in de stad Woerden een aantal pannembakkers te werven, die zouden kunnen helpen bij het klei afgraven ter versteviging van de dijken bij Oudendam.

En dan gebeurt er iets zeer bijzonders. Op een zondagmorgen slaagt men er in — vertering en beloning in het vooruitzicht? — 127 pannembakkers naar Oudendam te krijgen, die vroeg in de middag al aan het spitten geslagen zijn!

De ergste dreiging van het water is dan voorbij. In de loop van de dag wordt zowel te Gerverscop als bij Oudendam een daling van het water in de „tochten” geconstateerd; ook de wind draait en gaat vanuit het zuiden waaien. Die middag inspecteren Van Noortwijk en Leechburch de Gerverscopper kade en de gemeenlandskade langs de Bijlevelt tot aan de Spengense molen, waarbij alles redelijk in orde bevonden wordt. Dijkgraaf Hooft inspecteert terzelfdertijd de kaden tussen Kockengen en Achttienhoven, waar de werkzaamheden nog lang niet voltooid zijn. Ter ondersteuning van de aan deze kade werkende dijklegers worden mannen uit de Bodegraafse polders Weypoort en Zuidzijde naar Oudendam gezonden.

Maandag 10 april 1702

Het drama loopt ten einde. Het water blijft zakken, de wind draait verder. Gijsbert Costerus en Pieter Leechburch, die vanaf het begin aan één stuk door in touw zijn geweest, houden het voor gezien nu het tij gekeerd is. De mannen geven hun commando over aan de Woerdense stadsbode Pieter de Gooyer

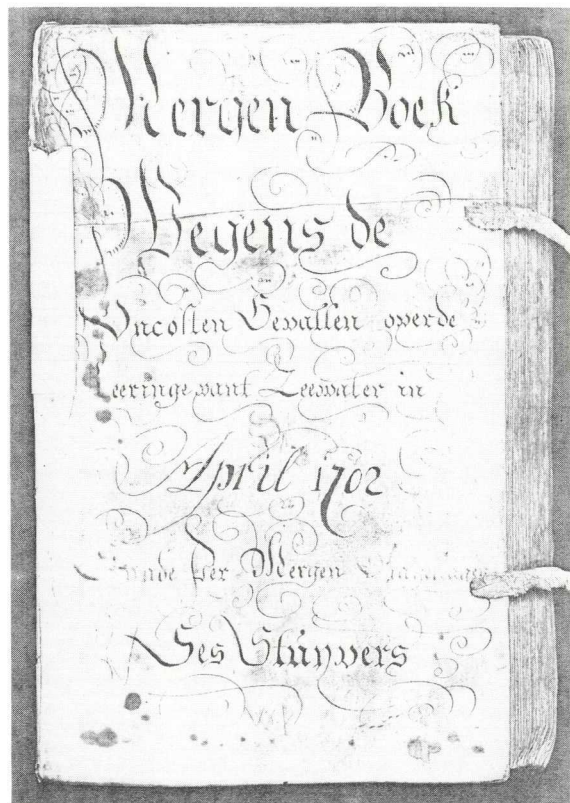
en aan de zoon van de Breudijkse schout Cornelis van Liesvelt. Tegen de middag stappen Costerus en Leechburch ieder in een sjees, nemen afscheid en vertrekken naar Woerden en Utrecht. Het water is gekeerd, het Groot-Waterschap behouden....

Nasleep

In de week die volgde op de hiervoor beschreven gebeurtenissen nam het gevaar voor het Groot-Waterschap snel af. De doorstroming van het water in de Zeeburg of Diemerdijk werd gestuit en hoewel er langs de kaden nog enige dagen dijkbewaking van kracht bleef was er toch niet veel meer te duchten.

De dijklegers werden echter nog niet naar huis gestuurd, want de werkzaamheden aan de dijken tussen Achttienhoven en Spengen gingen onverminderd voort. Men was door deze watersnooddreiging weer eens met de neus op de feiten gedrukt: de waterkeringen waren nog lang niet optimaal. Onder leiding van de dijkgraaf en hoogheemraad Cornelis Schaep werd de versterking en verbetering van de dijken tussen Achttienhoven en Spengen op 15 april, Paaszaterdag, van het jaar 1702 voltooid. Op woensdag 19 april werd er een schouw gehouden, waarbij de meeste waterkeringen goedgekeurd werden. De waarsmannen van Kamerik en Harmelen kregen echter een vermaning om in de toekomst beter toe te zien op de stevigheid van de kade in hun kerspels.¹² Na afloop van de schouw kregen dijkgraaf en hoogheemraden nog een pluim op hun hoed en werden ze namens alle ingelanden bedankt voor hun „onvermoeijde vlijdt ende gedraegene sorge”.

De vloed van het zeewater was gekeerd, maar weldra kwam een nieuwe stormvloed op het Groot-Waterschap af: een zee van rekeningen, declaraties en onkostennota's voor diverse werkzaamheden, geleverde materialen en geleden schade.¹³ Ook de fabriek-landmeter Willem de Rooij kreeg

„Mergen boek wegens de onkosten gevallen over de keeringe van 't zeewater in April 1702. Ende per mergen omgeslagen, ses stuyvers.”

het druk. Volgens de „akte van metinge” van deze gezworen landmeter, gedateerd 22 juli 1702, is er alleen al van buiten het Groot-Waterschap, van de landen gelegen op Westveen bij het Woerdense Verlaat, meer dan 1000 roeden klei afgegraven en met schuiten naar de bedreigde kaden vervoerd. De vergoeding die hiervoor aan de declaranten werd uitgekeerd bedroeg 593 gulden en 4 stuivers.

Aan arbeidsloon voor timmerlieden en door hen geleverde materialen was men ruim 525 gulden kwijt. De pannenbakkers, die blijkens de rekening van 9 tot en met 11 april hebben gewerkt in twee elkaar aflossende groepen, kregen per persoon gemiddeld 1 gulden en 10 stuivers. Een aantal zonen van pannenbakkers, die, hoewel eigenlijk wat jong voor deze zware arbeid, toch een tijd hebben meegewerkt, kreeg per persoon 15 stuivers. De sluiswachter van het Woerdense Verlaat kreeg een vergoeding voor het doorschutten van de schuiten met aarde, de sluiswachter van Bodegraven voor het plaatsen van de schotdeuren. Dertien bodes hebben de communicatielijnen verzorgd tussen het crisiscentrum van dijkgraaf en hoogheemraden in de herberg „Het Wapen van het Waterschap van Woerden” en de mannen op de kaden. De herbergiers dienden rekeningen in van alle verteringen. (Er stonden herbergen aan de Oudendam, aan het einde van Gerverscop, aan de Joostendam, aan het Woerdense Verlaat, in Kamerik, in Kockengen, in Barwoutswaarder en naast het al genoemde „Wapen” nog één in Woerden).

In totaal wordt er voor 1720 gulden en 5 stuivers gedeclareerd, waarvan alleen al 685 gulden en 11 stuivers voor verteringen en consumpties in „Het Wapen van het Waterschap van Woerden”, door de dijkgraaf, hoogheemraden, waarsmannen „ende alle gevolgen ende aencleven van dien.” De dijkgraaf ontving aan vacatiën en voor het gebruik van zijn paarden en rijtuigen een somma van 340 gulden, de heemraden elk 100 gulden voor hun vacatiën, de waarsmannen elk tien gulden voor 3 convocatiën: één voor approbatie van het handelen van het college van dijkgraaf en hoogheemraden, één voor het vaststellen van de extra-ordinaire omslag en één voor het controleren van de rekening. Met deze en nog vele andere posten beliep de rekening 5683 gulden, 6 stuivers en 6 penningen. De hoogheemraad David de Wildt, als kameraar belast met de financiële administratie, stelde voor om ter dekking van deze extra-ordinaire kosten een aparte heffing op te leggen aan alle landeigenaren in het Groot-Waterschap ten bedrage van 6 stuivers per morgen land. Op 28 juni 1702 werd hiertoe inderdaad besloten.¹⁴ Op 8 februari 1703 werd de rekening van de extra-ordinaire kosten ten gevolge van de dijkdoorbraak bij Muiden vastgesteld en daarmee kwam een definitief einde aan een roerige episode uit de geschiedenis van het Groot-Waterschap van Woerden.

Noten:

1. Aa, A.J. van der, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* (Gorinchem, 1839-1851), dl. 4., 95-98.
2. Afschrift van een geniekaart van Pieter Adriaanszn. Ketelaar van rond 1805, ARA.
Het origineel is gemaakt tussen 1770 en 1781 op schaal 1: 14400. Zie Koeman, C., *Geschiedenis van de kartografie van Nederland* (Alphen aan de Rijn, 1983), 165.
3. Fockema Andreae, S.J., *Schets van Zuid-Hollandse watersnoden in vroeger tijd*, Zuid-Hollandse Studiën deel III (Voorburg 1953), 16-20. De geniekaart vermeldt 1598 als datum, Van der Aa 1589. Fockema Andreae neemt helemaal geen overstroming op één van beide data. Overigens geeft hij als datum van de doorbraak 15 april 1702, hetgeen wordt tegengesproken door de gegevens in de archiefstukken.
4. Fockema Andreae, *Schets van Zuid-Hollandse watersnoden*, 19.
5. Van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek*, 96.
6. Archief Groot-Waterschap, afd. D loket 42 nr. 3.
7. Archief waterschap Breudijk, vl. inv.nr. 4.
8. Teixeira de Mattos, L.F., *De waterkeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland* ('s-Gravenhage 1908), dl. II, 21-22, 784.
9. Teixeira de Mattos, *De waterkeringen*, dl. II, 798.
10. Beekman, A.A., *Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795* ('s-Gravenhage, 1907), 373-375.
11. Teixeira de Mattos, *De waterkeringen*, dl. II, 798.
12. Een afschrift van de brief is te vinden in het verslag van het Groot-Waterschap; zie noot 6.
13. Zie noot 6.
14. Archief Groot-Waterschap, afd. B nr. 143.

Akten van indemniteit van Zegveld, 1703-1811 (8)*

door drs. R.J.F. van Drie

Ter afsluiting volgt hieronder het register van ontvangen akten van idemniteit van Zegveld over de periode 1777-1811 (oud Archief Zegveld, inv.nr. 18). In dit register zijn de akten ingeschreven die door het gerecht ontvangen zijn van personen die zich in Zegveld vestigden. We vinden hierin dus ook de akten vermeld waarvan de originelen weer meegenomen zijn bij vertrek uit Zegveld. De akten zijn op volgorde van „binnenkomst” ingeschreven. Zij geven dus een indicatie van het tijdstip waarop de hierin genoemde personen zich in Zegveld gevestigd hebben. Het eerste cijfer geeft de doorlopende nummering aan, het tweede cijfer verwijst naar het nummer van de eerder beschreven akte.

- 366 = 92 (*Woerden*).
- 367 = 198 (*Woerden*).
- 368 Gijsbert Gerritsz. *Rijnbeek* (3½ jr) en Sweerus Gerritsz. *Rhijnbeek* (sic!) (1 jr); Barwoutswaarder en Bekenes 21-6-1745.
- 369 = 168 (*Kippersluijs*).
- 370 Gerrit van *Rhijnbeek* (1 jr), zn Swerus; Segveld en Zegvelderbroek t.b.v. Bekenes 16-10-1774.
- 371 Antonie *Rijnbeek* (2½ jr), zn van Sweer; Barwoutswaarder en Bekenes t.b.v. Zegveld en Zegvelderbroek 17-10-1777.
Aantekening: „Ten verzoeke van Anthonie Rijnbeek wederom uitgeleverd den 8e february 1804”.
- 372 Floris Simonsz. *Hogenboom*; Benschop 8-1-1755.
- 373 Marrigje Joris *van der Poel* (35 jr), vr Floris Sijmensz. *Hogenboom* en dr Meijnsje Flore *Hogenboom* (½ jr); Camerik aan de Mijzijde 4-5-1756.
- 374 Aaltje *van Es*; Ruwiell 15-2-1765.
- 375 kinderen Floor *Hogeboom* en Aartje *van Es*: Maria (5 jr), Sijmen (4 jr) en Grietje (3 jr); Reijerschop Creuningen t.b.v. Kamerik 21-5-1771.
- 376 = 109 (*Verhoeff*).
- 377 = 19 (*Cromwijck*).
- 378 Theodorus *Verhoeff* (33 jr); Swammerdam t.b.v. Kamerik 22-1-1779.
Aantekening: „Deese acte is geligt den 5e mey 1783”.

(wordt vervolgd)

* De eerdere gedeelten van deze akten (archief gemeente Zegveld, inv.nr. 6 e.v.) verschenen in Heemtijdinghen, 22e jaargang nr. 2 (juni 1986) e.v.

